

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 2

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

February 2025

WWW.AJERUZ.COM

Shahzoda Djuliyeva Shavkat qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
nodiraqoshogova78@gmail.com

Andunodirova Charosxon Bobir qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
abdunodirovac@gmail.com

Аннотация: Психическое развитие в процессе онтогенеза (индивидуального развития) является одним из важнейших аспектов жизни человека. В данной статье широко освещены основные особенности психического развития на ранних этапах онтогенеза (младенческий, ранний детский и дошкольный возраст), а также факторы, влияющие на формирование и развитие психических процессов в эти периоды. В статье анализируются сенсорные и моторные навыки, развитие речи, когнитивные процессы, вопросы эмоционального и социального развития. Правильное понимание психического развития на ранних этапах онтогенеза и понимание его значения важно для дальнейшего личностного и социального развития человека.

Ключевые слова: онтогенез, психическое развитие, младенчество, раннее детство, дошкольный возраст, сенсорно-моторное развитие, речевое развитие, познавательные процессы, эмоциональное развитие.

Abstract: Mental development during ontogenesis (individual development) is one of the most important aspects of human life. In this article, the main features of mental development in the early stages of ontogenesis (infancy, early childhood, and preschool age), as well as the factors influencing the formation and development of mental processes in these periods, are widely covered. Sensory and motor skills, language development, cognitive processes, emotional and social development issues are analyzed in the article. Correct understanding of mental development in the early stages of ontogenesis and understanding its importance is important for the future personal and social development of a person.

Key words: ontogenesis, mental development, infancy, early childhood, preschool age, sensory and motor development, language development, cognitive processes, emotional development.

KIRISH.

Ontogenez (individual rivojlanish) davomida psixik rivojlanish inson hayotining eng muhim jihatlaridan birini tashkil etadi. Ontogenezning ilk bosqichlari (chaqaloqlik, erta bolalik va maktabgacha yosh davrlari) insonning psixik rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Bu davrlarda bolaning sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, kognitiv jarayonlari, hissiy va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi. Ushbu maqolada ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanishning asosiy xususiyatlari, shuningdek, bu davrlarda psixik jarayonlarning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar keng yoritilgan.

O'tgan buyuk ajdodlarimiz ontogenez psixologiyasining muammolarini izchil va atroflicha, muayyan yo'nalishda, ma'lum kontsepsiya asosida o'rganmagan bo'lsalar ham, allomalarning asarlarida mazkur holatlarning aks etishi, namoyon bo'lishi, rivojlanishi va o'zgarishlari to'g'risida qimmatli fikrlar bildirilgan. Bular to'rt xil manbalarda uchraydi. Ularning biri — xalq ijodiyoti: rivoyatlar, maqollar, matallar va masallar; ikkinchisi — maxsus ijodkor kishilar (hatto hukmdorlar) muayyan shaxsga bag'ishlab yozgan o'git-nasihat va hikoyatlar; uchinchisi — qomusiy, O'rta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy-nazarni qarashlari; to'rtinchisi — turli davrlarda ijod qilgan shoir va yozuvchilar ijodining mahsullari, ya'ni badiiy asarlardir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ontogenez psixologiyasining maqsadi bahsi turli yoshdagi odamlarning (bolalar, o'quvchilar, kattalar, erkaklar, ayollarning) (ontogenezda) tug'ilganidan to umrining oxirigacha psixik rivojlanish jarayonini, shaxsning shakllanishi hamda o'zaro munosabati qonuniyatlarini o'rganishdan iboratdir. Ontogenez psixologiyasi insonda turli psixik jarayonlar (sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol va hokazolar) rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, uning har xil faoliyatini (o'yin, o'qish, mehnat kabilar), er va ayolning jinsiy tafovutlarini, shuningdek, inson shaxsining tarkib topishini ilmiy jihatdan tadqiq qiladi.

Ontogenez psixologiyasining asosiy vazifasi shaxsning kamol topishi qonuniyatlari va turli yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, holat va shart-sharoitlarning o'zaro ta'siri xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir.

Ontogenez psixologiyasi ana shu vazifani hal etish bilan amaliy maqsadlarni ro'yobga chiqaradi: ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishga yordam beradi, moddiy ne'matlar ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishga, millatlararo munosabatlarni yaxshilashga, shaxslararo muloqotni to'g'ri yo'naltirishga, jamoada ijobiy psixologik muhit yaratishga, uzoq umr ko'rish sirlarini ochishga, oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga, ajralishlarning oldini olishga xizmat qiladi. Modomiki shunday ekan, kamolotning turli davrlarini insonning yosh va jinsiy xususiyatlarini hisobga olmay turib, yuqoridagi vazifalarni hal qilib bo'lmaydi.

Inson psixikasining rivojlanish davrlarini aniqlash, shu sohadagi ma'lumotlarni to'plash ham mazkur psixologiyaning mavzu bahsiga kiradi. Bolaning tug'ilishidan to

voyaga yetgunicha har tomonlama rivojlanishi, jamiyatning teng huquqli a'zosi bo'lgunicha ulg'ayishi va shaxsining tarkib topishi muammolarini, bularning psixologik mexanizmlarini aniqlash va sharhlash ontogenez psixologiyasi sohasining muhim jihatidir.

Bola jamiyatning a'zosi, mukammal shaxs sifatida muayyan ijtimoiy muhitda kamol topar ekan, uning butun bilish jarayonlari, o'ziga xos xususiyatlari va ruhiy holatlari, ongi rivojlanadi. Ana shu rivojlanish natijasida uning psixikasi, ongi go'dakning dastlabki oddiy aks ettirish (in'ikos) tarzidagi sodda ongidai balog'atga yetgan insonlarga xos tevarak-atrofni, borliqni, odamlarni aniq, yaqqol, to'la va anglab aks ettirish darajasigacha taraqqiy etadi.

Inson zotining turli jihatlarini o'rganish bilan bolalar anatomiyasi va fiziologiyasi, oliy nerv faoliyati fiziologiyasi, gigiena, pedagogika, etnografiya kabi fanlar shug'ullangani kabi uning kamol topishidagi qonuniyatlarni, sub'ekt psixikasini, ongining mantiqiy mexanizmlarini, umuman, odam zotining tug'ilganidan to voyaga yetgunicha psixik rivojlanishini psixologiya fanlari sistemasining alohida sohasi - bolalar psixologiyasi fani o'rganadi va tadqiq qiladi.

Abu Nasr Forobiyning inson va uning psixikasi haqidagi axloqiy-falsafiy mushohadalari "Fozil odamlar shahri", "Masalalar mohiyati", "Falsafiy savollar va ularga javoblar", "Jism va aktsidentsiyalarning shakllariga qarab bo'linishi", "Sharhlardan", "Hikmat ma'nolari", "Aql ma'nolari to'g'risida" kabi qator asarlarida bayon etilgan. Abu Rayhon Beruniy o'zini "O'tmish yodgorliklari" kitobida inson hayotiga doir xilma-xil ma'lumotlarni keltiradi. Shu jumladan, olim kishilarning jismoniy tuzilishi, umrlarining uzun-qisqaligi to'g'risida bildirgan mulohazalar diqqatga sazovordir. Beruniy odam uzoq vaqt yashashining sababini biologik va irsiy omillar bilan bog'laydi. Bu jihatdan uning "Hindiston", "Mineralogiya" asarlari, Ibn Sino bilan yozishmalari alohida ahamiyatga ega.

Ibn Sinoning 5 tomlik "Tib qonunlari" asarida organizmning tuzilishi, undagi nervlar va nerv yo'llari, fiziologik jarayonlar bilan bog'liq psixik jarayonlar haqida ancha muhim ma'lumotlar bor. Uning "Odob haqida" risolasi ham inson shaxsini shakllantirish to'g'risidagi jiddiy asardir. Ibn Sinoning fan oldida eng muhim hissasi psixoterapiyani ilmiy-amaliy jihatdan boyitgandir. Muallif pedagogik psixologiya, ontogenez psixologiya, umumiy, ijtimoiy psixologiyaga munosib hissa qo'shgan olimdir. Shuni faxr bilan ta'kidlash joizki, Ibn Sino neyropsixologiya fanining asoschisidir.

Psixologiya fanida ontogenezni davrlarga tabaqalash bo'yicha qator mustaqil nazariyalar mavjud, ular inson shaxsini tadqiq qilishga har xil nuqtai nazardan yondashadi va muammoning mohiyatini turlicha yoritadi. Ularga biogenetik, sotsiogenetik, psixogenetik, kognitivistik, psixoanalitik, bixevioristik nazariyalarni kiritish mumkin.

Quyida mazkur nazariyalar va ularning ayrim namoyandalari ifodalagan yosh davrlarini tabaqalash printsiplarini ko'rib chiqamiz.

Biogenetik nazariyada insonning biologik yetilishi bosh omil sifatida qabul qilingan, qolgan jarayonlarning rivojlanishi ixtiyoriy bo'lib, ana shu omil bilan o'zaro bog'liqdir. Mazkur nazariyaga binoan, rivojlantirishning bosh maqsadi biologik determinantlarga (aniqlovchilarga) qaratiladi va ulardan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kelib chiqadi.

Rivojlanish jarayonining o'zi, dastavval biologik yetilishning universal bosqichi sifatida talqin qilinadi.

Ontogenezning ilk bosqichlari quyidagi davrlarni o'z ichiga oladi:

Chaqaloqlik davri (0-2 yosh): Bu davrda bolaning sensor va motor qobiliyatlari tez rivojlanadi. Bola tovushlarga, yorug'likka va teginishga sezgir bo'ladi. 6-9 oylik davrda bola o'tirish, emaklash va birinchi qadamlarini qo'ya boshlaydi. Til rivojlanishi boshlanadi va bola birinchi so'zlarni aytishni boshlaydi. Hissiy rivojlanish davomida bola onasi va oila a'zolari bilan mustahkam aloqalar o'rnatadi.

Erta bolalik davri (2-6 yosh): Bu davrda bolaning kognitiv qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanadi. J. Piaje nazariyasiga ko'ra, bu davrda bola sensorimotor va preoperatsion bosqichlarda bo'ladi. Bola mantiqiy fikrlashni boshlaydi, lekin hali mavhum tushunchalarni to'liq qabul qila olmaydi. Til rivojlanishi tezlashadi va bola murakkab jummalarni qurishni o'rganadi. Hissiy va ijtimoiy rivojlanish davomida bola o'z hissiyotlarini boshqarishni o'rganadi va boshqa bolalar bilan o'ynash orqali ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Maktabgacha yosh davri (6-7 yosh): Bu davrda bolaning kognitiv qobiliyatlari yanada rivojlanadi. Bola mantiqiy fikrlash, mavhum tushunchalarni qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Til rivojlanishi davomida bola murakkab jummalarni qurish va nutqini to'g'ri tashkil qilishni o'rganadi. Hissiy va ijtimoiy rivojlanish davomida bola o'z hissiyotlarini boshqarishni va boshqa odamlar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

Ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanishga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

Oila va atrof-muhitning ta'siri: Oila, xususan, onaning roli chaqaloqlik va erta bolalik davrida bolaning psixik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ona bilan bolaning hissiy aloqasi (attachment) uning xavfsizlik hissini shakllantiradi va kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, oiladagi ijobiy muhit bolaning hissiy va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

Ijtimoiy muhit: Bolaning ijtimoiy muhit bilan aloqasi uning psixik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning oila a'zolari, qarindoshlari va yaqin atrofdagi odamlar bilan aloqasi uning ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Genetik omillar: Bolaning genetik jihatdan meros qilib olgan xususiyatlari uning psixik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning kognitiv qobiliyatlari, til rivojlanishi va hissiy xususiyatlari genetik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Tashqi sharoitlar: Bolaning psixik rivojlanishiga tashqi sharoitlar, masalan, sog'liqni saqlash sharoitlari, ovqatlanish, uyqu rejimi va boshqa omillar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, to'g'ri ovqatlanish bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi.

MUHOKAMA

Ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanish inson hayotining eng muhim davrlaridan birini tashkil etadi. Bu davrlarda bolaning sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, kognitiv jarayonlari, hissiy va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi. Bu davrlarda bolaning rivojlanishiga to'g'ri yondashish uning kelajakdagi hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, erta bolalik davrida onasi bilan mustahkam hissiy aloqaga ega bo'lgan bolalar kelajakda ijtimoiy jihatdan ancha muvaffaqiyatli bo'lishadi.

Ontogenezning ilk bosqichlari (chaqaloqlik, erta bolalik va maktabgacha yosh davrlari) insonning psixik rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Bu davrlarda bolaning sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, kognitiv jarayonlari, hissiy va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi. Ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanishni to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini anglash insonning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Oila, ijtimoiy muhit, genetik omillar va tashqi sharoitlar ontogenezning ilk bosqichlarida bolaning psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bu davrlarda bolaga to'g'ri yondashish va uning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash har bir ota-ona va pedagoglarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Mazkur muammoga ilmiy yondashish insonning hayot sharoitlari, shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari, sifatleri, qiziqish ko'lam, irodaviy fazilatleri, muayyan his-tuyg'ularining mazmuni, to'laligi va hokazolarni yoritish demakdir. Ilmiy ishlar olib borayotgan tadqiqotchi katta yoshdagi odamlardan hayot sharoitining tayyor mahsulini o'rganadi, lekin bu bilan sinaluvchining psixikasi qanday vujudga kelgani, kechishi, aks ettirish xususiyatlarini tushuntira olmaydi. Ana shu murakkab jarayonni bilish uchun bolaning psixikasi turmush hodisalari va sharoitlari bilan bog'liqligini aniqlab olinmasa, tajriba o'tkazuvchi o'zi o'rganayotgan nazariy masalalarni ishonarli darajada isbot qila olmaydi.

Inson psixikasining rivojlanishidagi sabab-oqibat va ularning variantlari, invariantlari, modifikatsiyalari, munosabatlarini bilish bola tarbiyasida eng qulay shart-sharoitlarni vujudga keltirish uchun nihoyatda zarur.

Shunday qilib, ontogenez psixologiyasi fanini o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. U ham boshqa fanlar qatorida rivojlandi, bunda eksperimental biologiya va genetika, meditsina, sotsiologiya kabi fanlarning xizmati kattadir. Ontogenez va differensial psixologiya fani dialektikaning prinsiplariga, oliy nerv

faoliyati qonunlariga, differensial psixofiziologiya qonuniyatlariga, psixologlar to'plangan materiallarga tayanib, inson psixikasining kechishi, rivojlanishi, o'zgarishi yuzasidan bahs yuritadi. Ijtimoiy turmushning barcha jabhalaridagi amaliy masalalarni hal qilishda faol ishtirok etadi.

XULOSA.

Hozirgi zamon psixologiyasida shaxsni tadqiq qilish masalasi dolzarbligi bilan boshqa psixologik kategoriyalar ichida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki erkin bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'zi shaxsda shakllanib ulgurmagan sifat, xislat, xususiyat, fazilat singari sub'ektiv imkoniyatga ega bo'lgan milliy, umumbashariy, insoniy qiyofa oldiga yangi talablarni ko'yadi. Buning oqibatida hayot va faoliyat odamdan hali ro'yobga chiqmagan ichki imkoniyatlari, zaxiralari namoyon bo'lishini taqozo qiladi. Shaxsiy va ijtimoiy turmushda yuz berayotgan o'zgarishlar, islohotlar insonni zamon talabiga moslashishning ehtiyoj va zarurat darajasiga ko'taradi. Buning natijasida shaxsda yangi fazilatlar, kobiliyatlar ro'yobga chiqa boshlaydi, hatto erkak va ayolga xos o'ziga xoslik, kasbiy yo'nalganlik o'rtasidagi tafovutlar ham ayniyatga aylanadi. Ayniqsa, ayollarda menejment, marketing, brokker, biznes faoliyatlariga moyillik, uquvchanlik, zehn, farosatlilik, tavakkalchilik, mas'uliyat hissi kabi xarakterologik xususiyatlar ularda tarkib topa boshlaganligi ijobiy, ijtimoiy voqelik yoki hodisa sifatida baholanishga loyiq. Ushbu shakllanayotgan, yangidan yuzaga kelayotgan shaxsning xislatlari, ichki imkoniyatlari jamiyat tarakqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi, shaxslararo, millatlararo munosabatlar darajasini yuksaklikka ko'tarishga xizmat qiladi. Ma'lumki, insondagi ichki imkoniyatlarning uzluksiz ravishda, izchillik bilan namoyon bo'lishi taraqqiyot (progress)ning kafoloti tariqasida gavdalanadi. Shaxsda doimo yuksaklikka intilish yoki komfort hissining hukm surishi taraqqiyotni amalga oshirishning ham harakatlantiruvchisi, ham mexanizmi vazifalarini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
3. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
4. "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "O'zbekiston faylasuflari miliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent-2018
5. "Rivojlanish psixologiyasi" fanidan ma'ruzalar matni Jo'rayev O'tkir Toshpo'latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”
2010
7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O‘qituvchi,
66-bet
8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov,
S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim
munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование
наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from
<https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg‘aliy o‘g‘li . Psixologik maslahat
gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF
scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021.
<https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
2-son

Nashr qilingan sana: 27.02.2025.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172